

izbrisati iz dubrovačke povijesti i onima koji su, pišući o njemu, donosili pogrešne zaključke.” Ipak se može tvrditi da rad Franka Miroševića u obrani stavova i ponašanja nije zasnovan na subjektivnim dojmovima, nego na znanstvenoj analizi arhivskoga gradiva i literaturi.

Mirošević tvrdi da je Klarić realno procjenjivao da su prilike u dubrovačkom kotaru bile mnogo teže nego u srednjoj Dalmaciji jer je formalno bio dio Nezavisne Države Hrvatske i zaposjednut njezinim policijskim i vojnim jedinicama, ali i talijanskom vojskom i policijom, a zatim Nijemcima. Usto je imao vrlo plitko zaleđe s hrvatskim stanovništvom, a mnogo četnika, dok su novi sukobi samo produbili prijašnje nepovjerenje između Hrvata i Srba, grada i zaleđa. Nerealna je bila i ocjena da je Pelješka četa trebala braniti narod protiv talijanske ofenzive po cijenu žrtava, kao i da je KK KPH za dubrovački kotar mogao organizirati razoružavanje talijanske vojske prilikom kapitulacije Italije.

Mirošević piše i da je Klarić nepravедno optužen za liderstvo, jer se nekima nije sviđala njegova popularnost u narodu, kao i njegova oštra kritika stanja u Komunističkoj partiji, a da je glavni inicijator tih optužbi bio Marin Cetinić. Nove reorganizacije mreže Komunističke partije i NOP-a na dubrovačkom području nakon odlaska Klarića nisu dale očekivane rezultate, čak je u kolovozu 1944. došlo do novih provala, pa i to pokazuje da su optužbe protiv Klarića nepravedne.

Tako su Dubrovnik 18. listopada 1944. oslobodile Dalmatinska proleterska udarna brigada i Deseta hercegovačka brigada, u borbama za oslobođenje sudjelovalo je 540 pripadnika Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, a u Narodnooslobodilačkoj borbi 5850 boraca s područja dubrovačkoga kotara.

U knjizi se ne daje samo uski prikaz djelovanja i života Martina Klarića, nego djelomično i razvoja radničkoga pokreta između dva svjetska rata, NOP-a i Narodnooslobodilačke borbe, pa razdoblja Informbiroa i uloge KPJ u tim procesima na tom području. Knjiga bi upravo tim živim i realnim prikazom problema, dilema i lomova u djelovanju KPJ i Narodnooslobodilačke borbe, kao i djelovanja Martina Klarića, koji je stradao zbog oportunitizma i karijerizma nekih ljudi, kao vječnih ljudskih slabosti, trebala izazivati interes čitatelja.

Branka Boban

Domagoj Novosel, Tomislav Habulin, *Ideju naši z Bistrice. 130 godina zavjetnog hodočašća iz Gračana* (Zagreb: Župa sv. Mihaela arkandela Gračani, 2021), 72 str.

U izdanju gračanske župe sv. Mihaela arkandela objavljena je 2021. knjiga pod naslovom *Ideju naši z Bistrice. 130 godina zavjetnog hodočašća iz Gračana*. Autori su povjesničar dr. sc. Domagoj Novosel i glazbeni pedagog Tomislav Habulin, urednik Ante Belić, a recenzenti doc. dr. sc. Domagoj Tomas i dr. sc. Irena Miholić. Knjiga

ima ukupno 72 stranice, opremljene fotografijama gračanskih hodočasnika u Mariju Bisticu, sakralnih objekata, svećenika te notnim zapisom hodočasničke pjesme *Majko Božja Bistrička*. Podijeljena je na predgovor, opis metodologije rada, izvora i literature, zapise iz župnih spomenica o hodočašću u Mariju Bisticu od 1891. do 2020., četiri poglavlja, popis izvora i literature te bilješke o autorima.

U „Predgovorima” (str. 5–6) upravitelj svetišta Majke Božje Bistričke Domagoj Matošević s teološke strane objašnjava čin hodočašćenja u katolička svetišta i navodi uzroke koji su potaknuli gračanske hodočasnike da od 1891. do danas neprekidno hodočaste u Mariju Bisticu. Upravitelj župe sv. Mihaela arkandela fra Marin Matančić također s teološke strane ističe značenje hodočašća tijekom čitave povijesti kršćanstva te zaključuje da osim duhovnoga aspekta hodočašće možemo promatrati i kao izraz tradicije mjesta koji mu daje prepoznatljivost.

Autori su u „Metodologiji rada, izvorima i literaturi” (str. 7–10) objasnili svoj multidisciplinarni pristup istraživanju. Prvi dio rada, podijeljen na prikaz spomeničkih zapisa i historiografski prikaz, priredio je Domagoj Novosel na temelju historiografske znanosti. Glavni povijesni izvori kojima se koristio pri izradi rada župne su spomenice župa kojima su administrativno-crkveno pripadali Gračani od 1891. do 2020. godine, a to su: župa Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama, župa sv. Franje Ksaverskoga na Ksaveru i župa sv. Mihaela u Gračanima. Autor je kronološkim redom iz župnih spomenica izdvojio sve zapise o gračanskom hodočašću u proteklih 130 godina. Zatim je koristeći relevantnu historiografsku literaturu objasnio društveno-politički kontekst gračanskoga hodočašća u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije (1891. – 1918.), monarhističke Jugoslavije (1918. – 1941.), Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1945.), komunističke Jugoslavije (1945. – 1990.) i suvremene Republike Hrvatske (1991. – 2020.). Drugi dio rada, koji se odnosi na prikaz običaja, priredio je Tomislav Habulin na temelju etnološkoga i etnomuzikološkoga istraživanja koje se oslanja na razgovore sa sugovornicima uz audiosnimanje i studijski rad, što se odvijalo od 2013. do 2021. godine. Tijekom rada autor je koristio primarne (audiosnimke i pismo sugovornice) i sekundarne izvore (tiskane pjesmarice, molitvenike i stručnu literaturu).

„Zapisi iz župnih spomenica o hodočašću u Mariju Bisticu 1891. – 2020.” (str. 11–29) sastoje se od kronološkoga prikaza podataka o gračanskom hodočašću koje su župnici župa Remete, Ksaver i Gračani zapisali u župne spomenice u tom razdoblju. U proteklih 130 godina izmjenjivali su se mnogi autori župnih spomenica, stoga se zapisi razlikuju u jezičnoj formi, gramatici, stilu i rukopisu. Također, svaki je autor opisujući hodočašće stavljao naglasak na ono što je njemu bilo najvažnije, vodeći se svojim načelima i prioritetima, pa su neki samo suhoparno spomenuli održavanje hodočašća, a drugi ga opisivali do najsitnijih detalja.

U sljedećem poglavlju, „130 godina zavjetnog hodočašća / historiografski osvrt” (str. 30–44), Domagoj Novosel objasnio je na temelju spomeničkih zapisa i popratne znanstvene literature kronološki društveno-politički kontekst vremena odvijanja gračanskoga hodočašća od 1891. do 2020. godine. Započeo je analizom inicijative remetskoga župnika Gustava Lepušića da svoje župljane 1891. povede na zavjetno hodočašće u Mariju Bisticu zbog ugroženosti vinograda filokserom. Nastavio je s

opisom prvih hodočašća i objasnio zašto smatra da postoji kontinuitet hodočašća tijekom Prvoga svjetskog rata unatoč nedostatku izvora. Zatim je objasnio utjecaj modernizacije i razvoja seljačke kulture pod vodstvom Hrvatske seljačke stranke u međuratnom razdoblju od 1918. do 1941. na gračansko hodočašće. Autor navodi kako su i u vrijeme ratnoga vihora Drugoga svjetskog rata od 1941. do 1945. Gračanci nastavili svoje hodočašće. To je razdoblje označilo i izlučivanje Gračana od župe Remete i priključivanje novoj župi sv. Franje Ksaverskoga. Iako je župa sv. Franje Ksaverskoga hodočastila u Mariju Bisticu u sklopu hodočašća grada Zagreba, Gračanci su ostali vjerni svojoj tradiciji i nastavili hodočastiti s remetskom župom. No, ratno stanje i partizanska prijetnja doveli su ipak do znatnoga smanjenja broja hodočasnika. Za vrijeme druge Jugoslavije od 1945. do 1991. Gračanci su nastavili tradiciju hodočašćenja usprkos težnjama fratara iz ksaverske župe da sudjeluju u hodočašću grada Zagreba. Na taj su način, prema autoru, sačuvali svoj identitet i seosku tradiciju. U tom razdoblju primjetan je sve veći pad broja hodočasnika iz župe Remete, za razliku od Gračanaca, koji su se othrali modernizaciji društva i represiji organa vlasti te zadržali veliki broj hodočasnika. U burnim devedesetim godinama, koje je obilježio novi rat i stvaranje suverene Republike Hrvatske, broj hodočasnika iz Gračana ponovno raste. Uveden je i novi običaj dočekivanja hodočasnika na povratku iz Marije Bistrice. Od početka ovoga stoljeća pa sve do 2020. uz gračanske hodočasnike ponovno u velikom broju i organizirano u hodočašću sudjeluju i župljani župa Remete i Bešići.

Poglavlje „Na romarskom putu danas i negda – etnološki osvrt” (str. 44–55) priredio je Tomislav Habulin, a donosi prikaz hodočasničkih običaja i samoga hodočašća u Mariju Bisticu. Detaljno je opisan hodočasnički (romarski) put, koji seže od gračanske, remetske i župe u Bešićima preko Markuševca i dalje šumom do kapelice Marije Snježne iznad Čučerja (vrh Stražnjec 621 m), nastavlja se do Lipe (izvor pitke vode nedaleko od Planinarskoga doma „Lipa”), zatim do Planine (mjesto nad Kašinom), a neposredno prije crkve sv. Andrije u Lazu Bistričkom izlazi se iz šume i nastavlja cestom i lokalnim putovima do crkve sv. Ladislava u Mariji Bistrici. Put završava vjerničkom procesijom od kapelice sv. Ladislava do svetišta Majke Božje Bistričke. Hodočasnički put prožet je pravilima i ritualima uspostavljenim od samih hodočasnika tijekom 130 godina. U njih se ubrajaju subotnja hodočasnička misa u Gračanima i molitve u Remetama i Bešićima prije polaska, pjevanje starih marijanskih napjeva, klečanje i molitva pri dolasku na mjesto odakle hodočasnici prvi put na putu ugledaju toranj svetišta, ostavljanje stručka poljskoga cvijeća u škropilici gdje se nalazi blagoslovljena voda onih hodočasnika koji prvi put hodočaste i dr. Dolaskom u svetište Majke Božje Bistričke hodočašće se nastavlja ustaljenim tijekom. Navečer nakon ispovijedi slijedi večernja sveta misa, poslije koje gotovo svi hodočasnici sudjeluju u pobožnosti Križnoga puta koja se održava na bistričkoj Kalvariji. Nakon toga dio hodočasnika razide se na počinak, a drugi dio večernje sate provede u druženju s rodbinom, kumovima, prijateljima. Ključni događaj nedjeljnoga jutra je zavjetna sv. misa koju predvodi jedan od župnika triju župa. Nakon mise slijedi zavjetna procesija (prošecija), za koju dio hodočasnika odijeva najsvečanije prigorske narodne nošnje. Cijela procesija također ima svoj ustaljeni, tradicionalni tijek i pravila, koja autor detaljno opisuje. Nakon procesije slijedi spontani odlazak na okrepu, a u podne se hodočasnici ponovno sastaju u crkvi na opraštaju. Po izlasku iz crkve neki se vraćaju

organiziranim prijevozom u vlastitom aranžmanu, a drugi pješice prelaze isti put kao i prethodnoga dana. Povratak hodočasnika također ima posebne običaje kao što su ručna izrada raspela od granja i sakupljenoga poljskog cvijeća, procesija koja počinje u Markuševcu i doček hodočasnika.

U sljedećem poglavlju, „Hodočasnički litanijски spjev/napjev *Majko Božja Bistrička*” (str. 56–64), Tomislav Habulin analizirao je najpoznatiji marijanski napjev koji hodočasnici izvode na hodočašću u svetište u Mariji Bistrici – *Majko Božja Bistrička*. Prema autoru, riječ je o pučkome napjevu kojemu ne možemo utvrditi autore i vrijeme nastanka. U njemu su prožeti vjerski osjećaji i nacionalni identitet. Značaj ovoga napjeva jest taj što nije određen isključivo regionalno, nego se izvodi na svim mjestima gdje žive Hrvati u domovini i izvan nje. Ovisno o području, vjernici znaju izmijeniti početne stihove, pa napjev može započeti stihovima: *Majko Božja Remetska*, *Majko Božja Trsatska*, *Majko Božja Voćinska* itd.

U „Zaključku” (str. 65–66) posebno je naglašena važnost zavjetnoga hodočašća u Mariju Bisticu za očuvanje kolektivne memorije i svijesti o posebnosti Gračana kao samostalnoga naselja izdvojenog iz gradske cjeline te njegova ruralnoga karaktera. Hodočašće koje je prvotno vjerski čin s vremenom je postalo jedna od glavnih identitetskih oznaka Gračana i ako bi se pripojilo hodočašću grada Zagreba, izgubilo bi svoju tradiciju i običaje.

Nakon zaključka slijedi prilog „Romarenje” (str. 67–69), u kojemu su autori prenijeli tekst iz knjige *Duša remetskog romara* pokojnoga remetskog župnika Vjenceslava Miheca, koji opisuje hodočašće u Mariju Bisticu. Slijede popis izvora i literature (str. 70–71) te bilješke o autorima (str. 72).

Knjiga *Ideju naši z Bistrice. 130 godina zavjetnog hodočašća iz Gračana* multidisciplinarno je znanstveno djelo koje spaja povijest, etnologiju i etnomuzikologiju. Autori su koristeći arhivske izvore, intervjue i znanstvenu literaturu uspjeli prikazati običaje, tradiciju, društveno-politički kontekst i kulturološko značenje 130 godina (od 1891. do 2020.) hodočašća stanovnika zagrebačkih Gračana u nacionalno svetište u Mariji Bistrici. Ovo djelo znatan je doprinos proučavanju prošlosti Zagrebačkoga prigorja i pučkih pobožnosti.

Dominik Igréc